

Николай КОВАЧЕВ (Велико Търново)

**ЗАСЛУЖИЛ ЛЕКСИКОЛОГ И АНТРОПОНИМИСТ
СТ. Н. С. СТЕФАН ИЛЧЕВ (СОФИЯ)**

В продължение на повече от петдесет години в областта на българската лексикология, лексикография, етимология и антропонимия всеотдайно работи ст. н. с. Стефан Илчев; известен е като преводач от латински, полски и руски и като редактор на художествени преводи и речници. Роден на 29 септември 1898 г. в Орхание (Ботевград), той завършва прогимназия във Враца, където баща му учителствува, а в София – полукласически отдел в Първа мъжка гимназия. През 1925 г. се дипломира по славянска филология в Софийския университет, имайки възможност да слуша лекции при едни от най-изявените наши езиковеди и литературоведи: Ал. Теодоров-Балан, Л. Милетич, Ст. Младенов, Д. Дечев... Редом с български език Илчев дълбоко навлиза и в областта на класическите езици, а при Д. Гаджанов се занимава с турски език и писмеността му с арабица. С държавна субсидия 1929 – 30 година е стипендиант в Ягелонския университет (Краков, Полша) при представителите на полската езиковедска школа: Т. Лер-Сплавински, Ст. Слонски, Козимеж Нич, Ян Бодуен де Куртене; няколко месеца специализира в Чехословакия, за да се запознае с дължините на гласните в езика.

След завръщането си в България е преподавател по латински и български език в Първа мъжка гимназия – София (1932 – 1937) и във военно училище (1937 – 1952). Редом с преподавателските си задължения, той се занимава и с научна и научно-популяризаторска и преводаческа дейност, засягайки редица проблеми и въпроси, свързани с правописа и правоговора, с произхода и значението на редица наши и чужди думи в езика ни. От 1924 г. насетне той публикува над 250 статии и отзиви в наши вестници и списания: "Развигор", "Литературен глас", Литературна седмица", "Отечествен фронт", "Ведрина", "Изгрев", "Труд", "Български език", "Народна просвета", "Език и литература" и др.

От 1950 до 1954 г. Илчев е нещатен сътрудник в Института за български език при БАН, а след това е ст. н. с. в Речниковата секция по български език. За научноизследователските му заслуги с приносен характер е удостоен с орденените “Кирил и Методий” III и I степен и “Червено знаме на труда” и златна значка на БАН.

Основните интереси на Илчев са в областта на българската лексикография, лексикология и етимология, което се вижда още от първите му печатани научнопопулярни статии: *Език и достойнство* (Развигор, № 163, 1924), *Публицистика и новаторство* (Развигор, № 173, 1925), *За езика на Вазов* (Литер. глас, № 122, 1931), *За чуждите думи* (Литер. глас, № 138, 1932), *Педантизъм и тарикатищина* (Литер. глас, № 181, 1933)..., част от които се намират и в книгата му *Времена и думи. Езикови въпроси* (С., 1942, 120 с.).

В Института за български език той активно участва по създаването и редактирането на редица тълковни и двуезични речници: *Български тълковен речник* (С., 1955); тритомника *Речник на съвременния български книжовен език* (С., 1955 – 1959); съавтор е в академичния *Речник на българския език* (Т. I. 1971; Т. II. 1979) и в първите три тома на *Български етимологичен речник* (С., 1971, 1979, 1986). Под негово редакторство и с лично участие се създава единствен по рода си у нас *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век* (С., 1974). В него са включени и липсващи думи в другите наши речници.

Редом с това ст. н. с. Стефан Илчев има и особени заслуги за развитието на нашата антропонимична наука и за създаването на първия у нас речник на личните и фамилни имена. Многобройни статии той посвещава на правописа, правоговори и произхода на отделни собствени имена като: *Константин и Костадин* (Българ. език, 2, 1952, № 3–4), *Георги, Адриана* (Българ. език, 8, 1958, № 3), *Венцеслав* (Ез. и литерат., 14, 1959, № 3), *Александър, Чавдар* (Българ. език, 9, 1959, № 4–5), *Гатьо* (Българ. език, 1959, № 4–5), *Гергин и Гиргин* (Българ. език, 13, 1963, № 6)...; *Ботев и Ботйов* (Родна реч, 1, 1927 – 28, № 3), *Честименски, Чистименски, Честеменски* (Българ. език, 7, 1957, № 2)...

В други статии споделя наблюденията си върху отделни групи лични и фамилни имена. В *Из българската антропонимия* (Българ. език, 9, 1959, № 1) той засяга личните имена с озвучена съгласна (*Банго – Банко, Данго – Данко*); с неударено и ударено *ъ* и с прилагателни от лични имена. В *Собствени имена с е и я* (Българ. език, 9, 1959, № 3) обсъжда правоговора и правописа на имената, свързани с е-двойно или *ят* (*Невѐна – Невя̀на, Недѐлка – Недя̀лка, Недѐлко – Недя̀лко*), дости-

гайки до изводите, че "собствените имена с подвижно я са особена категория и не бива да се подвеждат под общи правила. Съществуването на двойни форми с е и я е едно богатство на езика, което отразява фактическото положение, без да нарушава неговото единство" (с. 258). Така че формите *Вѣра* и *Вѣра*, *Невѣна* и *Невѣна*, трябва да съществуват в именната ни система и в говорните области. В статията *Побългарени лични имена* (И з в. на ИБЕ, 1961, № 8) се разглежда формалното и лексикално приспособяване на чужди имена при навлизането им в нашата личноименна система.

По отношение на събирането и проучването на фамилните ни имена Илчев посвещава много усилия и време и оставя в наследство приносни статии и студии.

В *Някои въпроси относно фамилните имена* (Б ъ л г. език, 8, 1958, № 1) той е склонен за известна свобода при задължително приемане на фамилното име (ФИ) на дядото (прадядото): "Не е правилно всеки да се нарича с фамилното име на своя дядо, но не е и правилно да се пречи поради формални причини, да се установят нови фамилни имена, които могат да имат предимства пред старите" (с. 77). В статията *Фамилни имена на -ски* (Б ъ л г. език, 20, 1970, № 2-3) се установява произхода и разпространението на този тип предимно в Белослатинско и Троянско и се посочва чисто българския им народен характер, заемащ второ място след ФИ на -ов, -ев. На личните и фамилни имена на родната си околия посвещава цяла студия: *Лични и фамилни имена в Ботевградско* (И з в. на ИБЕ, 1961, № 7, 307-375). Това е изследване, в което се набира опит за бъдещия речник на имената в страната ни. За отделно селище е статията му *Личните и фамилни имена в Стара Загора* (Б ъ л г. език, 1964, № 11, 40-50).

В помощ на българските семейства и гражданските служби при кметствата Илчев разработва практически насочени пособия: брошурата *За хубави български имена на децата ни* (С., 1963, 32 с.); след кратък предговор за видовете и разнообразието на имената, той дава подбор от 1688 "хубави български имена", препоръчва на именуващите: "във всяко име, което даваме на нашите деца, трябва да диша българският дух, да се оглежда народната мъдрост и гений, да лъха ароматът на нашата българска природа" (с. 3). Другото необходимо помагало е изготвеният от Илчев *Български именник* (С., 1968, 1971), представящ на интересуващите се 1533 лични имена.

Тук специалистът антропонимист не се задоволява в рамките на обективното проучване на проблемите, свързани с имената на българските граждани, а се вълнува от масовото некомпетентно навлизане в

антропонимията на чужди, изопачени и лошо създадени “модерни” имена. Той справедливо ратува за известни разумни постепенни ограничения при въвеждането “като редовни имена умалителни и галени форми, записани в регистрите за ражданията и в другите официални документи”. “Не е желателно и прекаленото повтаряне на някои имена, колкото и хубави да са те.” (с. 11).

Проблемите, свързани с избор на “хубави” български имена за Илчев не са тясно семейни, а широко обществени и национални, български, които досега у нас се решават предимно на политическа основа, без да се взема мнението на специалистите и на широката общественост.

Като синтез от многогодишната научноизследователска дейност на езиковеда, лексиколога и антропонимиста е неговият единствен засега *РЕЧНИК НА ЛИЧНИТЕ И ФАМИЛНИ ИМЕНА У БЪЛГАРИТЕ* (С., ИБЕ, БАН, 1969, 628 с.), намерил широко одобрение и висока оценка у нас и в чужбина.

Речникът е създаден въз основа на огромна предварителна събирателно-проучвателна дейност, на писмени извори от Възраждането до наши дни, застъпващ собствени имена от всички говорни райони в страната. В кратък увод при личните имена се представят различните пластове, значението, формите и видоизменението им, а при фамилните – появата, състава и значението им. И едните и другите имена са представени в общ азбучен ред, което дава възможност да се следи и тяхната взаимозависимост и взаимодействие по отношение на производност. Речникът завършва с “Обратен списък на личните имена”, който значително улеснява използването му за нови наблюдения и научни разработки върху личните ни имена. Речникът съдържа около 12 711 лични имена, срещу установените от нас до 1980 г. 34 488 имена, от които в новия “Честотно-etimологичен речник на личните имена” (В. Търново, 1995) сме включили 13 770 имена с честотност на разпространение от две нагоре.

С труда на Ст. Илчев приключва един етап в развоя на българската антропонимия. Не случайно на него са посветени над 15 отзива на наши и чужди специалисти лексиколози, езиковеди и ономасти. Достатъчно е да се прочетат няколко извадки от тези критични отзиви:

Н. К о в а ч е в: “...Стефан Илчев поднася на обществеността ни труд-съкровищница, върху който е посветил голяма част от научните си занимания. Неговият антропонимичен речник достойно ще представи българската антропонимия и антропонимичната ни наука пред външния свят.” (Б о р б а /Велико Търново/, 27, № 57, 12 май 1970).

Ив. Колев: "Трябваше да изминат 45 години, докато страната ни се сдобие с цялостно, задълбочено проучване не само на личните, а и на фамилните имена... Не е необходимо човек да бъде тесен специалист-езиковед, за да съзρε какво богатство предоставя това постижение на езиковедската ни наука." (От е ч. фронт, № 8007, 27 юни 1970).

Ив. Дуриданов: "Разглежданият труд на нашия езиковед Ст. Илчев е една богата съкровищница на нашите лични и фамилни имена, един ценен справочник за по-широките културни среди... Речникът е едно културно дело, каквото притежават малко народи за своите лични имена." (Родна реч, 1971, № 1).

Й. Заимов: "Трудът на Илчев като цялост е толкова по-ценен, понеже е първият основен труд в тази област, направен от българин... По строеж, данни, тълкуване и богатство на материала, речникът на Илчев е единствен в антропонимичната ни литература... Напълно справедливо критиката отбелязва появата на речника като събитие в антропонимията..." (Бълг. език, 23, 1973, № 6, с. 468).

"Това е най-богатият научен речник на личните имена в славистичната литература... Качествата на речника са големи – събран е преди всичко богат материал, обяснен е строежът на всяко име, определено е значението му и е посочен местоговора му. В края на речника е даден обратник на личните имена на целия материал. С тия си качества трудът на Илчев няма равен в славянската антропонимична литература." (Бълг. език, 33, 1983, № 6, с. 510).

В. Кювлев: "Речникът на Ст. Илчев е принос не само за нашата езиковедска литература, но и за цялата славянска лексикография." (Бълг. език, 29, 1979, № 2, с. 168).

За лексиколога и антропонимиста езиковед напълно важи компетентната преценка на неговия колега и приятел проф. д-р Й. Заимов: "В нашите езиковедски среди името му стана символ на човек, вещ в познанията си, честен в съжденията си и не на последно място, отзивчив и насърчителен към младите колеги".